

KARAEMLAS İNSANININ BİTMEYEN DRAMI: MÜKELLEFİYET CEHENNEM DELİĞİNE GİRİN DEDİLER

Mükellef kelimesi benim için vergi meselelerinde geçen bir kelimedenden başka bir anlama sahip değildi, herkes gibi benim de ara ara duyduğum ve kullandığım "mükellef sofr" tabirini saymazsak. O yüzden pek kullanmadığım ve önemsemediğim bir kelimeydi. Ta ki, Zonguldak'ta yapılan madenciliğin tarihsel sürecini anlayana kadar. Bu kelimenin kalıcı ve sevimsiz bir anlamı daha var artık; Mükellefiyet Dönemi.

İlk mükellefiyet Dilaver Paşa döneminde 1865 yılından sonra yaşanıyor. Mükellefiyet döneminde, insanlar zorla madene sokuluyor. Disiplini sağlamak için insan haklarına aykırı birçok önlem alınıyor ve madenlerden kaçmaları önlemek için Devrek'te bir tümen kuruluyor. Çürük raporu alabilmek için Amele Birliği Hastanesi'ndeki doktorlara, öküzlerini, tarlalarını satarak rüşvet veren insanlar var. Parası, tarlası olmayanlar da madenden kurtulabilmek için elini ayağını kesiyor. Patlamalar ve kazalarda toplu ölümler oluyor.

Katır insandan daha değerli. Bir belgede, kazada katırın ayağı parçalanmış ve katır itlaf edilmiş. Parası da sorumlulara ödettirilmiş. Raporda katırın tırnak numarası, boyu, doğum tarihi, vücudunun belirgin özellikleri anlatılıyor, ancak sorumlular sadece başçavuş, çavuş ve seyis diye geçiyor. Mükellefiyet 1948'de kalkıyor ama uygulamalar değişmiyor. 1965'te madenciler performans zamlarına isyan ediyor yürüyüş yapılıyor. Jandarma Kozlu Dispanseri önünde durduruyor madencileri. Kurşun yağıyor üzerlerine. Zonguldak'ta "olağanüstü hal" ilan ediliyor. Yüzlerce işçi gözaltına alınıyor.

Kısacası aradan 1865'den 1965'e tam 100 yıl geçiyor Mükellefiyet hala bitmiyor.

Çalışma Mükellefiyeti'de, Varlık Vergisi gibi tarihimizin büyük tartışma yaratan konularından biri. Ama bu tartışmaları yaparken, içinde yer aldıkları büyük çerçeveyi, dönemin sosyal, ekonomik şartlarını anımsamadan olmaz. İş mükellefiyetini "zorla" ya da "zorunlu" çalıştırma" olarak algılamalıyız. Bir bireyin, bir yandan hiçbir hukuksal ceza almadan öte yandan bu kişinin rızası da olmadan mecbur bırakıldığı, adeta kölelik sayılabilecek bir durumdur da denebilir!

Hadisenin 1867'den daha eskiye giderek arka boyutuna bakıldığında; Zonguldak ve havzasındaki kömür çıkarım faaliyetlerinin 1848'li yıllarda başladığı bilinmektedir. Osmanlı döneminde, bazı iş kollarında kömür kullanılmaya başlanması ve buharlı savaş ile ticaret gemilerinin devreye girmesiyle birlikte, genel olarak ısıtma malzemesi olan kömür; stratejik öneme sahip bir ürün olmuştur.

O günün koşullarında feodal sisteme bağlı bir çerçeve içinde yapılan tarımın bölgeye fazla bir ekonomik getirisi bulunmuyordu. Diğer bölgelere nispeten bu havzalarda verimsiz olan tarım alanları bölgede ciddi bir işsizlik yaratıyordu. Bölgedeki işsizliğe rağmen o dönemde madenlerde çalışacak işgücü bulunamıyordu. Osmanlı Devleti bu sorunu madenlerde "İş Mükellefiyeti" uygulamaları ile

çözmeye çalışılmıştır. İnsanların adeta silah zoruyla, can güvenliğinin bulunmadığı ve sağlık koşullarının elverişsiz olduğu madenlerde çalışma zorunluluğu uygulaması da böylece başladı.

Dönemin Maden Nazırı Dilaver Paşa'nın 1867 tarihli Nizamnamesi ile Ereğli Sancağı'nda yaşayan 14 ilçe halkından, 13-50 yaşları arasındaki hasta ve sakat olmayan erkekler için altışar ay zorunlu çalışma yükümlülüğü getirildi. Nizamname'nin 21. maddesi gereği günde 10 saat çalışmanın karşılığı ise komik bir yevmiyeydi ve bu komik yevmiyeli işi kabul etmemek gibi bir durum ise asla söz konusu değildi.

Dönem itibariyle Anadolu'nun çeşitli kesimlerinde zaten uygulanmakta olan, karşılığı alınamayan zorunlu (angarya) çalışma; Dilaver Paşa Nizamnamesi ile resmi bir mahiyet kazanmış oldu ve 1923 yılına kadar farklı şekillerde devam etti. Birinci İş Mükellefiyeti olarak tanımlanan bu durum, 1923'te seferberliğin kaldırılmasına kadar sürmüştür.

Zorla çalıştırmaya tepki veren köylüler maden ocaklarından firar etmeye başladılar. Bu kez de Bahriye Nezareti mükellef olan işçileri askere almak suretiyle ve asker statüsünde zorla çalıştırdı! Zaten mükellefiyet kaçaklarının yakalandıklarındaki akıbeti o kadar vahimdi ki askere alınarak çalışmaya devam edenler hayli şanslıydılar.

Mükellefin malayı
Yağsız mısır unundan
Beş okka kömür çıkar
Mükellefin donundan

"Malay" mısır ununun tereyağı ile kavrulması ve lapa haline dönüşmesi sonrası üstüne keş serpilerek yenilen yöresel bir yemek. Mükellefin günlük menüsünde

suyla karıştırılmış yavan mısır unudur. Evinden yüklenip getirdiği un torbası, başının altında yastık olarak her gün küçüldükçe avurtları çöken mükellef kömür adamdır bir ay süresince.

İrfan Yalçın'ın "Ölümün Ağız" romanı da mükellefiyet dönemi yaşanan olaylardan kesitler sunar. Jandarma baskısı, muhtarın işbirliği, ocak çavuşlarının baskısı, zor çalışma şartları, iş kazası, devletin vurdum duymazlığı, cezalandırmalar, kadına baskı, çoluk çocuğun perişanlığı ve intiharlar.

1940'lardaki, mükellefiyet de ikinci uygulama olacaktı. "Milli Şef" İnönü, ülkeyi savaşa sokmamak için çabalarken erkek nüfusun önemli bir kısmı silah altına, hem de 4 yıllığına, alınıyor, ama bir yandan da ekonomik çarkın dönmesi gerekiyordu. Demiryolu yatırımlarının, askeri fabrikaların, şileplerin, vapurların, elektrik santrallerinin, fabrikaların kömür ihtiyacının aksamaması gerekiyordu. Kömürün merkezi Zonguldak, sonra Soma'ydı. Nüfusun dörtte üçünden fazlası köylerde yaşıyordu. Madenlerde, yol, liman inşaatlarında çalışacak işgücünü tedarik sorunu vardı. Önce sıkıyönetim ilan edildi 1940'ta ve 1947'ye kadar sürdürüldü. Ekonomik ve sosyal yaşamla ilgili sıkıyönetim içinse 26 Ocak 1940'ta Milli Koruma Kanunu çıkarıldı. Bu yasa, hükümete fiyatları saptama, ürünlere el koyma, devletleştirmelere gitme gibi geniş yetkiler tanıyor ve "çalışma mükellefiyeti"ne de yer veriyordu. Mahkumlar da çalışmaya mecbur bırakılıyordu.

1939'un Eylül ayında Almanya'nın Polonya'yı işgali ile başlayan süreçte; kısa bir sürede İngiltere ve Fransa'nın da olaya katılmasıyla 2. Dünya Savaşı başladı. Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünün ardından henüz bir sene geçmemiş iken yanı başımızda, Avrupa'yı saran bu savaş; Türkiye için başta ekonomik koşullar olmak üzere zor bir dönemin başlangıcıydı. Türkiye bu savaşa girmedi ama ekonomik olarak içinde

bulunduğu durum açısından, kısmi olarak seferberlik uygulamasına geçildi ve böylece yokluklarla dolu, gıda malzemelerinin karne ile alınabildiği zor bir dönem başladı.

Bu dönemde yürürlüğe konulan Milli Korunma Kanunu'nun 1. maddesi kanunu şöyle tanımlamaktadır: "Fevkalade hallerde Devletin bünyesini İktisat ve Milli müdafaa bakımından takviye maksadıyla İcra Vekilleri Heyetince, bu kanunda gösterilen şekil ve şartlar dairesinde vazife ve salahiyetler verilmiştir."

Bu geniş kapsamlar çerçevesinde Hükümete başta sanayi ve madencilik olmak üzere ne kadar üretim yapılacağını belirleme hakkı da verilmişti ve tüm işletmeler bu hususta hükümetle işbirliği yapmak zorundaydılar. Hatta devlet gerektiğinde özel işletmelere el koyma hakkına da sahipti. Kanununun 9. maddesi ile özel ya da kamuya ait sanayi ve maden işletmelerine ücretli işçi bulma hakkı da Devlete verilmiştir. Bu bir anlamda Devletin kendi belirleyeceği yerde ve belirleyeceği ücretle kişileri "zorunlu çalıştırma" hakkını elde etmesidir. Kanununun 10. maddesine göre ise işçiler ve örneğin mühendisler gibi diğer tüm personel geçerli bir mazeret ve bu mazerete bağlı alınmış izin olmaksızın işyerini terk edemeyecekler ve işten ayrılamayacaklardı ki bu da özgürlüğün kısıtlanmasıydı.

Mükellefiyet döneminde Zonguldak kömür madenlerinde çalıştırılan Şaban Kalmaz, Şubat 2013'de Anadolu Ajansı muhabirine verdiği bir röportajda; mükellefiyet yıllarında sokakta başıboş gezmenin imkanı olmadığını, boşa gezdiği tespit edilen herkesin jandarma tarafından hemen yakalanarak zorla kömür madenlerinde çalıştırıldığını söylemiştir. Ata'nın naaşı başında nöbet tutan 12 askerden biri olmasının, zorla madende çalıştırılmasında hiçbir pozitif etkisinin olmadığını ve jandarma marifetiyle madenlerde nasıl çalıştırıldığını anlatan Şaban Kalmaz röportajında şunları da söylemiştir:

"İki üç ay ocağa durmadan çalıştığımız oluyordu. Kolu, bacağı yok demeden, işe yarasın yaramasın, herkesi zorla ocağa soktular. Askerlikten geldikten sonra direkt ocağa aldılar beni. Madenler o zaman çok kalabalıktı, insanlar karınca gibiydi.

Jandarma, mükellef kaçaklarını yakaladığında dövüyordu. Annen baban ölsün köyüne gelmenin imkanı yok, yollamıyorlardı. İzin alman mümkün değil. Jandarmaya emir vermişler, sopa dersen çok bol, kımıldatmıyorlar seni. Böyle günler geçirdik, şimdi hükümet pamuk gibi o zamanların hükümeti böyle miydi? Süvariler at üzerinde köylerde dolaşıyorlardı, savaş yıllarıydı. Asker topluyordu milleti. Kaçmanın imkanı yoktu. İl dışından bile insanlar geliyordu. Mükelleflik kalkınca insanlar rahat etti, yaşlı olanları emekli ettiler.

Pavyonlarda üzerimize tahta kurusu yağardı. Bit, pire ne ararsan vardı. Ayakkabılarımızı çıkartıp yere koymaya korkardık çünkü çalınırdı. Yemekler toplu çıkardı. Ekmek yoktu. Benim köyüm ocağa 5 saat mesafedeydi. Annelerimize ekmek yaptırır, onu yanımıza katık alırdık” diyen Kalmaz’ın anlattıkları işçiler için sosyal yaşamın pek de parlak olmadığını ortaya koyuyor:

“Köyden dönerken toplanma yerleri vardı, jandarmalar gelir oradan alır hemen işe sokarlardı. Yani o zaman da serbest değilsin, gidip kahvehanede çayını içemezdin.” Şehrin diğer yakasında yaşayanlardan dinlediğimiz hikayelerin ardından Kalmaz’ın anlattıkları bizi oldukça şaşırtmıştı. Bunun üzerine Denizci, “Peki mühendisler, yöneticiler balolara katılır, tenis turnuvaları düzenlerlermiş. Sizin haberinizi olmaz mıydı” şeklindeki sorumuza sanki böyle birşeyi ilk defa duymuş gibi bir tepki verdi; “İşçi adam, neyi ne kadar duyabilir? Biz mühendisler ne yapar, nasıl yaşar bilmezdik. Yine de halimize şükrediyorduk. Neden? Çünkü savaş nedeniyle her gün deniz kenarlarından ceset çıkıyordu. Biz yaşıyorduk.”

Bu süreçte; başka illerden devlete borcunu ödeyemeyen, vergisini veremeyenler de mükellefiyete tabi tutuldular. Madenlerde şartlar çok ağır, ücretler düşüktü ve çok kötü muamele vardı. Çalışmak istemeyenleri yakalamak için Jandarmalar evlere baskınlar düzenleyerek sanki esir kovalar gibi kaçak işçilerin peşine düşmekteydi. Yakalananlar ayaklarına prangalar takılmak suretiyle tekrar madenlere gönderiliyorlardı.

1940-1950 'li yıllar Tek Parti, Milli Şeflerin olduğu dönemde çıkarılan bu yasa ile günde 12 saat tabii ki düşük ücretle çalıştırılıyor mülksüzler. Sabunun gramla verildiği günler; elverişsiz koşullarda çalışmanın getirdiği güçsüzlükle hastalıklar artıyor. Yılda ortalama 100 emekçinin hayatına mal olduğu madenden kaçamazsın da; kaçarsan jandarma peşine düşer, tutar getirir seni sırtında görülmeyen kırbaçla çalışmaya...

Mükellefiyet döneminde madende çalışacakları köy muhtarları belirliyordu İlk kez madende çalışacak olan köylüler tedirgindi. Çünkü atalarından bu yana tarlada, harmanda, bostanda hayvanlarıyla iç içe yaşamışlardı. Bu bilinmezlik içinde aralarında babasıyla birlikte 13 yaşındaki Ahmet'in de olduğu köylüler bir gün tek sıra oldular ve yeniden sayım yapıldı. Elli beş kişiydiler. Muhtar öncülüğünde yolculuk başladı. Hava kararmadan Kozlu'ya varmak istiyorlardı. Çoğu köylerinden ilk kez ayrılan bu insanlar; sırtlarında yorgan ellerinde kumanya torbasıyla yuvasını kaybetmiş kuşlar gibi ürkektiler. Yükleri taşıyan on katır da madende çalışacaktı. O gün uzaydan fotoğflanabilseydi; insanlık bugün dağların arasından yılankavi bir şekilde denize akan on üç ile elli yaşları arasındaki kuşku ve tedirgin insanları görecekti.

İnsanlar baba-oğul indirildikleri maden ocaklarında büyük çileler çektiler. Köle gibi çalıştırıldılar. Ayaklarına giyecek çarıkları olmadığından yalın ayak hem de. Hastalandılar, sıtmaya tutuldular, yıkanacak yerleri olmadığı için bitlendiler. Ayaklarına kazma geldi, ayak parmakları koptu. Çürüğe ayrılıp "Her kim ki çalışamaz duruma gele, eşeğine bindirilip köyüne gönderile" diye yazan nizamnamenin 30. maddesinde yer aldığı gibi köyüne gönderildi. Çalışamayacak durumdayken bile ocaktaki doktor tarafından işinin başına gönderildiler. Ölümün öylesine artmıştı ki köye cenaze göndermek bir rutin haline almıştı. Madende çalışan çocuklar daha orada öğreniyorlardı babalarının öldüğünü.

Ölüm madenlerinden kaçanlar ise kırbaçlanıyordu. Bir gün iki kardeş madenden kaçmaya teşebbüs ettiği için çavuş tarafından kırbaçlandıktan sonra sıra o kardeşlerin kaçtığı engelleyemediği için Şakir'e gelmişti. Koşuş sorumlusu Şakir, oğlu Ahmet'in gözü önünde kırbaçlanacaktı. Bu durum öldürücü koşullar içinde çalışan insanları o duruma getirmişti ki "kaçmasalardı bu zulüm yaşanmayacaktı" diyorlardı artık.

Maden ocaklarında insanların kalacak yerleri yoktu. Bu sorunu işçiler kendi imkanlarıyla çözmeye çalışıyorlardı. Topladıkları çalı çırpılarla yaptıkları derme çatma yerlerde sabahlıyorlardı. Bazı işçiler ise bir höyüğün altını oyup onun içinde uyuyorlardı. Kimi zaman o höyükler çöküyor, işçiler toprak altında kalıyordu. "Bir gece bu höyüklerden biri çöktü. 16 işçi toprak altında kaldı. Bunlardan 13'ünü kurtardık. Öteki üç delikanlıyı kurtarmak mümkün olmadı. Ben ocaklardaki ilk ölümü yerin altında değil, yerin üstünde gördüm. Yanarım hala o sıırım gibi delikanlılara!" diyor Ethem Çavuş.

Madenlerde çocuklar da ölüyordu. Yıllar önce terk edilmiş olan bir ocağı su basıyor, bunun farkında olunamaması büyük facialara neden oluyordu, tıpkı Ermenek'teki gibi. Kaçabilen işçiler kurtuluyor, kaçamayanların ise cenazeleri çıkıyordu ocaktan. Aramaların sonucunda bulunamayan çocukların cansız bedenlerine ulaşıyordu.

İkinci Dünya Savaşı döneminde 1940'ta Milli Koruma Kanunu kapsamında çıkarılan ikinci mükellefiyet "insanlık dışı uygulamalarıyla bir silindir gibi ezip geçmişti insanları. "İlkinde göre daha geniş kapsamlı olan iş mükellefiyeti 27 Şubat 1940 ile 1 Eylül 1947 arası maden bölgesi Zonguldak'ın yanı sıra Soma ve Tavşanlı Linyit işletmelerinde uygulandı. 60.000 kişiye madenlerde çalışma yükümlülüğü getiren mükellefiyet yasası insanların iradeleri dışında maden ocaklarında çalıştırılmalarını zorunlu hale getirmişti.

İlk mükellefiyette olduğu gibi yine olumsuz çalışma şartlarında çalışılıyor, insanların yeme-içme, barınma ihtiyaçları karşılanmıyordu. Çok düşük ücrete çalıştırılan işçiler hastalıklarla, kazalarla uğraşmak zorunda kalmışlardı. "Göl Dağı" kitabında o dönemi anlatan Metin Köse, taşkömürünün önemi nedeniyle, devletin Zonguldak'taki üretimi artırmak için çok sert davrandığını, sağlığı çalışmaya elverişsiz olanlara bile çürük raporu verilmediğini söylüyor.

Maden işçileriyle jandarma sürekli yüz yüzeydi. Köse, "Madenciler için devlet, jandarma demektir. Mükellefiyet süresince jandarma kovaladı, işçi kaçtı. Bu iş için Devrek'te 8. Tümen kurulmuştu" diyor. Jandarma, firar eden işçileri yakalıyordu. Yakalayamadığı zaman ise işçilerin yakınları hapis ediliyordu. Ankara Üniversitesi

Siyasi Bilgiler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Ahmet Makal ise konuya şu sözlerle dikkat çekiyor: "Dönemi yaşayan insanlarla konuşanlar, mükellefiyet uygulamasına ilişkin anıların belleklere, zihinlere silinmez biçimde kazındığını görürler. Bu kazanmada, mükellefiyet uygulamasının kendisi yanında, işyerlerinden firar eden işçilerin yakınlarına yapılan muameleler belirleyici rol oynadı. Bu muameleler, mükellefiyetten firar edenlerin eşlerinin ya da çocuklarının karakollara alınarak, ancak firarının teslim olmasından sonra salıverilmesine, hatta ırza tecavüze kadar uzanıyor."

Devletin çıkardığı yasa sonucu kömür üretimi artmıştı ama telafisi mümkün olmayan sorunlar da çıkmıştı ortaya. Zorunlu çalışma sonucu maden ocaklarında en az 700 işçi ölmüştü. İşçilerin sorunlarının çözümü noktasında devlet sendikal örgütlenmeye izin vermiyordu. Tek parti döneminin ilkel uygulamalarından biri olan ikinci mükellefiyet, bir muhalefet partisi olmadığı ve basın sansür edildiği için kamuoyunda da tartışılmıyordu. İşçi sorunları görmezden geliniyor, sorunları dile getiren yayın organları ise sansür ediliyordu. Köse, 1947'de Kozlu'da 49 madencinin ölümüne neden olan grizu patlamasıyla ilgili, Ereğli Kömür İşletmeleri yönetimini eleştiren yazısından dolayı tarihçi Cemal Kutay hakkında açılan davada, Kutay'ın 3 ay hapis ve iki bin lira para cezasına çarptırıldığını ifade ediyor.

Zonguldak'ta, 1945-1955 yılları arasında Fransızca öğretmeni olarak bulunan ünlü şair İlhan Berk'in aşağıdaki dizeleri o insanları anlatır:

Öyle insanlar gördüm ki,
Ölüm peşlerine düşmeye korkardı.
Kelepçeli, jandarmalıydılar.
Ya dağların arkasından geliyorlardı,
Ya dağların arkasına gidiyorlardı.
Baktım, sapsarıydılar;
Gözleri çıkık, boyunları büküktü;
Bir acayip mahluktular...

II. Mükellefiyet döneminde Zonguldak maden ocaklarında yaklaşık altmış bin kişi zorla çalıştırılır. Çalışma şartları dayanılmazdır. İş mükellefiyeti; 1936 yılında çıkan İş Kanunu'nun işçileri koruyan hükümleri askıya alınarak yürürlüğe konulan ve 1940-1947 arasında uygulanan ülke tarihinin en acı sayfalarından biridir. Yasayla, Ereğli-Zonguldak bölgesindeki yöre köylülerine yılın yarısını maden ocaklarında çalışma zorunluluğu getirilmiştir.

Tarlada, çitte, çubukta çalışan yöre köylüleri, hiçbir deneyimleri olmadan maden ocaklarında, eşinden-çocuğundan ayrı; ilkel, zor, güvensiz koşullarda günde 16 saat çalıştırılmış, barakalarda pislik içinde barındırılmış, aldıkları çok az ücretlerin büyük kısmını da onları çalıştıranların kantininde satılan bozuk gıdalara sayılmış ve ailelerinin yanına beş parasız ve hasta ciğerlerle dönmüşlerdir.

Gerekli eğitim verilmeden ocaklara sokulan köylüler, meslek hastalığı, iş kazaları ve genel sağlık sorunlarıyla baş başa kalmışlardır. İş mükellefiyetinin uygulandığı 1940-1947 arasında yalnızca iş kazalarında ölenlerin sayısı 700'ü geçmiştir

Mükellefin urganı
Terli olur yorganı
Mükelleften kurtulan
Çifte kessin kurbanı

Mükellefiyet uygulaması sadece Zonguldak'ta değil linyit kömürü rezervine sahip Soma ve Tavşanlı'da da yaşanır. 1940'ta çıkarılan Milli Korunma Kanunu gereğince getirilen iş mükellefiyeti doğrultusunda köylü erkeklerle, cezaevlerindeki hükümlüler kömür ocaklarında zorla istihdam edilir. Askerlik çağına gelenler, muhtarların belirlediği kişiler ve vergi borcu olan köylüler, kömür ocaklarında çalıştırılır. Bunların pek çoğu iş kazalarında yaşamını yitirir. Köylerinden, illerinden zorla getirilip madenlere sokulanların hayatı tamamen değişir, kimileri bir daha doğdukları yerlere dönemez.

1948'e gelindiğinde, Ereğli havzasında 25-30.000 çalışan işçiden sadece 5 bini rızayla işçilik yapmaktaydı. Geri kalanlar ise "Mükellefiyetle" zorla çalıştırılan işçilerdi. Çoğu Karadenizli olan ve nöbetleşe madene çağrılan "Mükellef" işçi sayısı 60.000 kadardı. Bir olumlu hareket ise çalışma sürelerinin askerlikten sayılmasıydı.

1946'da Türkiye'de çok partili seçim yapıp, 1950'de DP iktidara gelince oluşan özgürlük havası ile birlikte aynı yıl II. Mükellefiyetlik kaldırıldı. Ardından yıllarca ezilen, köle muamelesi gören bu insanların hak arama arayışları, direnişler, yürüyüşler yapılmaya başlayınca Ankara tedirgin oldu ve mükellefiyeti kaldıran Demokrat Parti bu kez olağanüstü baskılar yapmaya başladı. 1970'in ortalarına kadar maden

sahalarında fotoğraf çekmek dahi yasaktı. Madenlerle ilgili yazılar ise devlet sırrını açığa vurmak suçundan soruşturmaya uğruyordu.

Zorunlu çalışma uygulamasına karşılık üretimde anlamlı bir değişim meydana gelmemiştir. Satılabilir kömür üretimi 1941-48 yılları arasında yılda 2 milyon 125 bin ton ile 2 milyon 670 bin ton arasında değişir. Sadece 1942 yılında 1 milyon 814 bin tona düşer. Tek parti döneminde, özellikle mükellefiyet uygulamasında gördükleri baskılar, yerel halkın o dönemdeki politik tercihlerinde de etkili olmuştur.

Uyguladığı ince politika ile ülkenin savaşa girmemesini sağlayan İsmet Paşa Hükümeti bu işi başarmış, ancak ülke kıtlıktan, açlıktan, yoksulluktan kırılmıştı. Bu durum, CHP hükümetine karşı bir muhalefet cephesinin oluşmasına neden olmuş ve 1946 yılında Demokrat Parti kurulmuştur. Bu partinin, aynı yıl yapılacak seçimlerde işçi haklarının tanınacağı ve onlara grev hakkının verileceğini bildirmesi, CHP'nin bazı önlemler almasını gerektirdi. Bunların başında, jandarma baskısıyla inleyen köylerde dayanılmaz boyutlara ulaşan mükellefiyet uygulamasının kaldırılması geliyordu. Olumsuz etkileri devam etse de, savaş 1945'de sona ermişti; CHP'nin artık halkla, köylüyle, işçiyle barışması gerekiyordu. Bir takım tartışmalardan sonra, mükellefiyet uygulaması nihayet 1948 yılında kaldırıldı; böylece Karaelmas insanının biraz rahat nefes alması mümkün oldu.

Devlet, gözünü istatistiklere dikmiş, sadece üretim rakamlarının büyümesini beklerken, o rakamları büyüten işçilerle ilgilenmiyordu. Kömür üretimini sağlayan unsurlar üç kalemdi; amele, direk, malzeme. Bunlar da, sadece rakamla ifade edilirdi. Böylece ötekileştirildiler. 1867 Mükellefiyeti'yle başlayan korku, 1940'ta pekiştirilerek kuşaktan kuşağa aktarıldı.

1940-48 dönemindeki İkinci Mükellefiyet zamanında, gazeteler sürekli olarak kömür üretiminin arttığından ve bunun ülkeye ne kadar faydalı olduğundan söz ederken, eleştirel konuları ve işçi sorunlarını görmezden geliyorlardı.

Nazım demiş ya :

Tarihsel, sosyal, ekonomik şartların
Zaruri neticesi bu!
Deme, bilirim!
O dediğin nesnenin önünde kafamla eğilirim.
Ama bu yürek o, bu dilden anlamaz pek.
O, "Hey gidi kambur felek,
Hey gidi kahpe devran hey," der.

İkinci mükellefiyet dönemi bir nevi bu toprakların Çernobil'idir. Mükellef olanlar eğer iş kazası geçirmezlerse hastalıktan ölürlere. Gençecik bedenler katırların bile yaşayamadığı yerlerde hayatlarını ve onurlarını kaybederler.

Çernobil'dir, çünkü çalışma şartlarının etkisi uzun erimli olmuştur. Maden ocağının nefessiz bırakan ortamı nedeniyle insanlar genç yaşlarında vereme, namı diğer ince hastalığa yakalanırlar. Ve bu o kadar yaygındır ki, tedavi edecek hastanede insanlara belki aylarca sıra gelmez. Hastane de zaten çok uzaklarda, Heybeliada'dadır. Kim bilir kaç kuşak bu verem illetinden hayatlarını kaybetti. İnsanlara çalışmaları için verilen tek şey bir elbise ve bir madenci lambasıdır. Acaba onlara da hala daha yaygın bir uygulama olan yoğurt yedirilir miydi bilemiyoruz. Radyasyonlu çayları içtikleri gibi...

Emile Zola'nın 1885'te yazdığı Germinal, kömür madencilerinin çalışma koşullarını ve yaşamlarını gerçekçi bir dille aktaran önemli romanlardan biridir. Adını "tohum, ürün, bereket" anlamına gelen Germinal sözcüğünden alan bu roman, yazıldığı dönemde öylesine büyük ün kazanmıştı ki; Zola'nın cenaze törenine katılan işçiler "Germinal, germinal" diye bağırırmışlardır. Kasabadaki işçiler atadan babadan madenciler ve bu madenci kasabasında doğup maden ocağında ölüyorlar. Madendeki tüm işçilerin kaderi, küçük yaşlarda madene bir mahkum gibi inmek ve ölüsü çıkana kadar orada çalışmaktır. Eşleri ve çocuklarıyla, artık açlıktan kırılmak yerine harekete geçmek gerektiğine inanan binlerce madenci, "ekmek, ekmek" çılgınlıklarıyla isyan başlatır.

O dönem devlet, gözünü istatistiklere dikmiş, sadece üretim rakamlarının büyümesini beklerken, o rakamları büyüten işçilerle ilgilenmiyordu. Kömür üretimini sağlayan unsurlar üç kalemdi; amele, direk, malzeme. Bunlar da, sadece rakamla ifade edilirdi. 1940-48 dönemindeki İkinci Mükellefiyet zamanında, gazeteler sürekli olarak kömür üretiminin arttığından ve bunun ülkeye ne kadar faydalı olduğundan söz ederken, eleştirel konuları ve işçi sorunlarını görmezden geliyorlardı

Türkiye'nin madencilik tarihi kara sayfalarla doludur. Tıpkı kömürün karası gibi. Biri Osmanlı döneminde diğeri de Cumhuriyet döneminde olmak üzere iki kez mükellefiyet yasası çıkarıldı. Her iki yasa da maden ocaklarında zorunlu çalışmayı gerektiriyordu. Özellikle kırsal kesimdeki vatandaşların kömür madeninde çalışması emrini içeren mükellefiyet, yalnız çalışma yaşamında değil, toplumsal tarih adına da hazin bir hatıranın, ölümün, gözyaşının ve büyük bir dramın fotoğrafı. Ancak yalnız "hazin bir hatıra" denilemeyeceğini, yıllar sonra meydana gelen maden faciaları kanıtıyor.

Zonguldak treni hem ileri, hem geri,
Kör olasin mükellef dul ettin gelinleri"

Zonguldak'a gidip Zonguldaklılarla konuştuğunuzda çoğunda güçlü bir nostaljinin var olduğunu gözlemleyebilirsiniz. 1970'lerin sonundan beri gerileyen madenciliğin, Özal'lı yıllarda yaşanan saldırıların, süren özelleştirmelerin, işsizliğin, artan iş kazalarının, sermayenin kente vurmaya başladığı damganın yarattığı belirsizlik ve umutsuzluk ortamının ürünü olan bu nostalji, Zonguldak'ın geçmişinden iyi sahneleri hatırlatıyor. Devletin üstlendiği sosyal hizmetler, Cumhuriyet'in ilk vilayeti, işçi yatakhaneleri (pavyonlar), Ankara ve İstanbul'la eş zamanlı yapılan tenis kortları, kulüpler, sinemalar, balolar, Ekonoa marketleri, meslek okulları...

Türkiye emek tarihi ve kömür üretimi tarihinin trajik bir dönemi olarak kabul edilen Mükellefiyet Dönemi, 1940-1947 yılları arasında yöre halkından binlerce kişinin kömür madenlerinde zorunlu çalışmaya tabi tutulması olayıdır. 1940'lı yıllarda devlet eliyle KÖLE olanlar, bu gün EKONOMİK açıdan köledirler.

2014'de Soma'daki facianın ardından kurtulan bir madencinin söylediği şu sözler aslında bir çığlıktır/feryattır.

"Borcum var, kredi çektim. Yine madene inmeye mecburum..."

Bugün Soma'da ve Zonguldak'ta yaşananlar "Gönüllü Mükellefiyet"tir. Bir zamanlar zorla madenlere sokulan bu insanlar şimdi yaşam şartlarının zorluğu ve işsizlik yüzünden ocaklara girmektedirler. Sonuçta 1867'de başlayan Mükellefiyet de halen sürmektedir.

Ne enteresandır ki Mükellefiyet yıllarında maden ocaklarına girmek istemeyen yöre insanı, günümüzde ekonomik koşulların kötülüğünden ve iş imkanlarının azlığından ötürü bu madenlerde çok kötü koşullarda, canını hiçe sayarak çalışabilmek için her şeyi göze alıyor. 1940'lı yıllarda zorla çalıştırılan madenciler, bugün madenlerde iş bulabilmek için sırada bekliyor.

Yılmaz Erdoğan'ın yönettiği Kelebeğin Rüyası filmi o dönemi anlatır. Kelebeğin rüyası için bir sinema eleştirmeni; "aşkın, şiirin ve madencinin" filmi ifadelerini kullanmış. Başka bir örnek ise Behçet Necatigil'i oynayan Yılmaz Erdoğan'ın ağzından gelir. Genç şairlerle yediği bir yemek sonrası "yaşamak, yemek parasını peşin ödeyebilenler için güzel" der.

Dünya bugün de aynı dünya: Yemeğin parasını peşin ödeyebilen ve her daim mükellef sofralara oturabilenler ve hayatta kalmak, karnını doyurmak için bile ağır mükellefiyeti olanlar.

Artık eski aşklar kalmadı
Artık şiir de yazılmıyor

Ama madencinin çilesi yıllardır devam ediyor

Kaynaklar :

BARKIN Dr. Rebii, "Mükellefiyet Mevzuunda Bir Açıklama", "Günün Sesi" gazetesi, Zonguldak, 27 Nisan 1956; "Uzun Mehmet'ten Günümüze Kadar Türkiye'de Kömür", Karaelmas Basımevi, Zonguldak, 1959.

ÇİPOF Bojidar, "Osmanlı'da ve Cumhuriyet'te Köle Bir Sektör: Kömür Madencileri ve Zorla Mükellefiyet", Mlliyet, 05.07.2014.

Dilaver Paşa Nizamnamesi (Ana Yayıncılık bas.). AnaBritannica - 7. Cilt. s. 273.

ENGEREK Sercan, "Cehennem Deliğine Girin Dediler", bianet.com

GÜRSOY İdris, "Soma'daki Facia Üzerine: Demek Ki 1940'dan Buyana Değişen Bir Şey Yok", 22 Mayıs 2014

<http://www.2023.gen.tr/haziran2014/11.htm>

<http://soyledik.com/tr/makale/7461/osmanlida-ve-cumhuriyette-kole-bir-sektor-komur-madencileri-ve-zorla-mukellefiyet--bojidar-cipof.html>

KARAOĞUZ Doğu, "Bir Zamanlar Zonguldak", Çaycuma Belediyesi Kültür Yayınları, No: 1, Çaycuma, Ağustos 2017.

KARAOĞUZ Tahir, "Mükellefiyet Hikayesi", "Günün Sesi" gazetesi, Zonguldak, 13 Nisan 1955; "Uzun Mehmet'ten Günümüze Kadar Türkiye'de Kömür", Karaelmas Basımevi, Zonguldak, 1959.

KARAOĞUZ Tahir, "Günün Sesi" gazetesi, Zonguldak, 13 Nisan 1955.

ÜNAL Burcu, Kelebeğin Rüyası mı Gerçek mi? Zonguldak'ın "kara" yüzü",
<http://www.milliyet.com.tr/kelebegin-ruyasi-mi-gercek-mi--zonguldak-in--kara--yuzu-gundem-1679205/>, 12.03.2013

SÖNMEZ Mustafa, "Kelebeğin Rüyası ve Mükellefiyet...",
http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/405984/Kelebegin_Ruyasi_ve_Mukellefiyet....html, 25 Şubat 2013

YERSEL Kadri, Ücretli İş Mükellefiyeti Müdürü, Yüksek Maden Mühendisi, Kadri Yersel (1907-1993)